

Отримано: 5 березня 2014 р.

Прорецензовано: 27 березня 2014 р.

Прийнято до друку: 24 квітня 2014 р.

Чуницька І. І. Джерела методологічного забезпечення дослідження та розвитку фінансового ринку України / І. І. Чуницька // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»: збірник наукових праць / ред. кол.: І. Д. Пасічник, О. І. Дем'янчук. – Острого: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2014. – Випуск 25. – С. 157–162.

УДК 336

JEL-класифікація: G10, G14

Чуницька Інна Іванівна,

кандидат економічних наук, доцент, заступник завідувача кафедри фінансових ринків
Національного університету ДПС України

ДЖЕРЕЛА МЕТОДОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ФІНАНСОВОГО РИНКУ УКРАЇНИ

Досліджено теоретичні і методологічні підходи до забезпечення розвитку фінансового ринку України. Розглянуті базові парадигми, що лежать в основі дослідження фінансового ринку, з'ясовані особливості їх впливу на його розвиток. Обґрунтовується необхідність подальшого пошуку сучасних наукових парадигм з метою більш повного відображення еволюційних змін реальності та використання їх методологічного потенціалу як передумов, методів і способів вирішення проблем, що виникають.

Ключові слова: фінансовий ринок, парадигма, системна парадигма, еволюційна парадигма, інституційна парадигма, синергетична парадигма, методологія-форсайт.

Чуницкая Инна Ивановна,

кандидат экономических наук, доцент, заместитель заведующего кафедрой финансовых рынков
Национального университета ГНС Украины

ИСТОЧНИКИ МЕТОДОЛОГИЧЕСКОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ ФИНАНСОВОГО РЫНКА УКРАИНЫ

Исследованы теоретические и методологические подходы к обеспечению развития финансового рынка Украины. Рассмотрены базовые парадигмы, которые лежат в основе исследования финансового рынка, определены особенности их влияния на его развитие. Обосновывается необходимость дальнейшего поиска современных научных парадигм с целью более полного отображения эволюционных изменений реальности и использования их методологического потенциала как условия, методов и способов решения возникающих проблем.

Ключевые слова: финансовый рынок, парадигма, системная парадигма, эволюционная парадигма, институциональная парадигма, синергетическая парадигма, методология-форсайт.

Inna Chunyańska,

PhD, Associate Professor; Deputy Head of the Department of Financial Markets National University DPS Ukraine

SOURCES OF METHODOLOGICAL PROVISION OF RESEARCH AND DEVELOPMENT OF FINANCIAL MARKET OF UKRAINE

Researched the theoretical and methodological approaches to support of financial market development in Ukraine. Considered basic paradigms that are underlying financial market research, described the features of their impact on financial market development. Stated the necessity of future search of scientific paradigms for better view of evolution changes in reality and use of their methodological potential as basic element for methods and instruments of solving possible problems.

Key words: financial market, paradigm, system paradigm, evolution paradigm, institutional paradigm, synergetic paradigm, foresight methodology.

Постановка проблеми. У масштабних пошуках джерел розвитку будь-якої країни одне із визначальних місць належить фінансовій системі. Це вимагає суттєвого зміцнення її функціонування, особливо зважаючи на те, що поняття «диспропорції фінансової системи» наприкінці першого десятиліття ХХІ ст. перетворилося у визначальне для характеристики стану світового соціально-економічного розвитку [1, с. 97] та в особливо згубне для визначення його подальших перспектив.

Стосовно стану цієї проблеми в Україні, то він досить чітко простежується вже з порівняння окремих країн за індексом фінансового розвитку (табл. 1). Як свідчать подані дані, позиція України упродовж 2008–2012 рр. залишається практично незмінною, демонструючи вкрай низький рівень фінансового розвитку.

Показовими є дані й про рівень розвиненості фінансового ринку у складі індексу глобальної конкурентоспроможності. У 2012–2013 рр. серед 148 країн Україна посідала 117 місце, а за наявністю і

доступністю фінансових послуг –109 і 126 місця відповідно [2]. Така макроекономічна оцінка розвитку фінансового ринку корелює з характером його впливу на поведінку суб'єктів економіки. Функціонування переважно з метою накопичення надприбутків, ігнорування забезпечувальної функції фінансового ринку як інвестиційного каталізатора призводять до того, що ступінь його позитивного впливу на економіку залишається недостатнім та вимагає накопичення якісних елементів у його еволюції.

Таблиця 1
Порівняння позицій окремих країн за індексом фінансового розвитку у 2008–2012 рр.

Країна (кількість країн)	2008 (52)	2009 (55)	2010 (57)	2011 (59)	2012 (62)
США	1	3	1	2	2
Великобританія	2	1	2	3	3
Японія	4	9	9	8	7
Німеччина	3	12	13	14	11
Польща	41	39	35	33	37
Росія	36	40	40	39	39
Казахстан	45	47	49	46	47
Україна	51	53	53	54	59

Джерело: [3]

Першим кроком на цьому шляху повинен стати пошук найбільш глибоких джерел розвитку фінансового ринку, що насамперед вимагає адекватного методологічного забезпечення, вироблення чіткої системи наукових поглядів щодо сучасних напрямів розвитку фінансового ринку. Тобто йдеться про парадигму – систему понять, уявлень, концепцій, що допомагає і пояснити світ, і прогнозувати його поведінку [4].

В основі формування парадигми завжди лежить узагальнення дійсності, а тому з часом вони змінюються відповідно до тих трансформацій, які відбуваються у реальному внутрішньому та зовнішньому середовищах. Саме це визначає перманентний пошук нових парадигм, їх розширення і модифікацію для забезпечення потреб і наукового пізнання, і перетворення реальної дійсності. Так, наприклад, після реалізованого курсу фінансової стабілізації на початку першого десятиліття XXI ст. в Україні ролі пануючої набула парадигма «економічне зростання». Надалі, з уповільненням темпів зростання, для адекватної відповіді на вимоги нових обставин постала необхідність формування парадигми «нова якість зростання», яка повинна була б втілити нову якість економічного зростання та одночасно нову фазу в економічному розвитку» [5]. Подібні пошуки пов'язані з тим, що від того, наскільки науково обґрунтованим буде визначення сучасних детермінант соціально-економічного розвитку, значною мірою визначатиметься й адекватність та результативність дій щодо такого розвитку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика узагальнення сучасних закономірностей соціально-економічної еволюції та їх доведення до рівня парадигми економічної науки активно досліджується зарубіжними та вітчизняними вченими. Ґрунтуючись на теоретико-методологічних основах, закладених такими зарубіжними вченими, як Л. Вальрас, С. Вінтер, П. Друкер, С. Глазьев, В. Іноземцев, М. Кондратьєв, Я. Корнаї, Т. Кун, К. Маркс, А. Маршалл, Л. Мізес, Дж. Ст. Міль, Р. Нельсон, Д. Норт, У. Ростоу, К. Фрімен, Ф. Хайек, Й. Шумпетер, а також українськими вченими-економістами, серед яких В. Базилевич, Ю. Бажал, А. Гальчинський, В. Геєць, Б. Кульчицький, В. Міщенко, С. Мочерний, М. Туган-Барановський, Ю. Пахомов, А. Чухно, сьогодні проводяться дослідження сутнісних економічних процесів, що зумовлюють виникнення нових економічних парадигм, які за умови відповідності реаліям постають як загальновизнані концепції розвитку. Необхідність продовження таких досліджень не втрачається особливо щодо умов трансформацій окремих секторів сучасної економічної системи. Адже під впливом динаміки процесів, що відбуваються у вітчизняній та світовій економіці, постійно виникають нові сценарії їх розвитку.

Сьогодні фінансовий ринок належить до тих секторів сучасної економічної системи, що мають одне з найбільш критичних значень для забезпечення соціально-економічного розвитку. Через акумуляцію коштів із різноманітних джерел та їх перерозподіл через певну сукупність ринків, що утворюють фінансовий ринок, існують достатні підстави надати фінансовому ринку статусу рушійної сили соціально-економічного розвитку. Без фінансового ринку, вплив якого з початком ринкової трансформації економіки лише посилюється, сьогодні неможливо забезпечити економічного зростання. Саме на фінансовому ринку заощадження, що в усьому світі є ключовим фінансовим джерелом розвитку, трансформуються спочатку у фінансові, а згодом у реальні інвестиції й визначають темпи економічного зростання та добробуту населення.

Разом з тим, як зазначає Т. Майорова, через високий рівень неоднозначності, відсутність цілеспрямованої державної політики, міжсекторіальні диспропорції фінансового ринку України, що йому характерні протягом всього періоду існування, заощадження домогосподарств лише частково трансформуються в інвестиції [6, с. 66]. Недостатність та обмеженість цільової спрямованості розвитку фінансового ринку, а значить і добору адекватного інструментарію для їх досягнення, диктують потребу особливої уваги до парадигмальних особливостей сучасного етапу розвитку фінансового ринку в безпосередньому взаємозв'язку його зовнішньої і власної внутрішньої динаміки.

Мета і завдання дослідження. Мета цієї статті полягає у виявленні глибинних джерел стратегічного розвитку фінансового ринку в частині визначення його адекватного методологічного забезпечення. Стоять завдання теоретико-методологічного осмислення джерел методологічного забезпечення та їх еволюції щодо функціонування та стратегічного розвитку фінансового ринку в умовах тих трансформаційних змін, що відбуваються у внутрішньому і зовнішньому середовищах.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні очевидно, що об'єктивне пізнання та моделювання перспектив розвитку фінансового ринку, як і взагалі будь-якої реальності, неможливі без системного погляду та системного підходу. Системність має основоположне значення для пізнання фінансового ринку, що, своєю чергою, також являє собою систему. Розвиток методології системних досліджень фінансового ринку дозволив науковцям сформулювати концептуально-логічне обґрунтування тих фундаментальних змін, що відбулися в системі організації, функціонуванні та управлінні цим ринком для забезпечення стійких темпів його розвитку; трансформаціях базових моделей фінансового ринку в умовах посилення глобалізаційних чинників, які особливо відчутно проявилися саме у фінансовій сфері.

Водночас огляд багатьох досліджень, присвячених розвитку фінансового ринку, доводить, що в процесі виявлення тенденцій та суперечностей його функціонування особливої уваги науковців набули, навіть інколи в певний збиток системній методології, еволюційна та інституційна парадигми. Як відомо, у межах еволюційної парадигми підкреслюються складність та відкритість економічних систем та одночасно проявляється їх невизначеність, чим ускладнюється розробка кількісних прогнозів. У межах інституційної парадигми особлива увага приділяється взаємозв'язку правил та неформальних обмежень, а також розвитку сукупності інститутів, що відповідають цілям і завданням цієї економічної системи.

Разом з тим у сучасних умовах, коли сформувалася та посилюється тенденція до фрагментарності фінансового ринку, його структурної та інформаційної асиметричності, а також віртуальності, найбільшою об'єктивністю та конкретизацією відрізняється системна парадигма. Справді, якщо за період 1990–2010 рр. світовий ВВП зріс у 3 рази, то цінні папери – у 4, а банківські депозити – у понад 10 разів. Розміри глобальних фінансових активів щодо ВВП досягли рекордних величин (350% світового ВВП у 2007 р. та відповідно 335% у 2010 р.), при цьому частка спекулятивних інструментів більше ніж втричі перевищує частку звичайних фінансових інструментів [7, с. 148]. Тому, як цілком обґрунтовано звертає увагу Ю. Коваленко [8, с. 106], використання теорії систем при розробці механізмів управління фінансовими потоками та «бульбашками» на фінансових ринках є необхідністю. Водночас, на нашу думку, така необхідність не обмежується цілями розробки вищезгаданих механізмів. Вона означає значно вищий рівень пізнання сутнісних процесів, що відбуваються на фінансовому ринку. Потреба більшої орієнтації у бік системної парадигми зумовлена тим, що саме вона здатна забезпечити розвиток системи і в цілому, і врахування взаємозв'язків між цілим і її складовими, тобто глибинні трансформації як ключовий об'єкт її дослідження.

З позицій системної парадигми з'являється можливість якомога повніше врахувати й ті явища, які наразі відбуваються у зовнішньому середовищі сучасного світового розвитку, зокрема й фінансових ринків. У загальному підході вони можуть бути охарактеризовані як глобалізація. На думку Дж. Сороса, термін «глобалізація» означає глобалізацію фінансових ринків і зростаючий домінуючий вплив на національні економіки глобальних фінансових ринків і транснаціональних корпорацій [9, с. 105].

До вирішальних чинників глобалізації сьогодні належать такі інститути, як: інтелектуалізація, транснаціоналізація, інтеграція, інституціоналізація, екологізація, інформатизація, макроекономічна стабільність, віртуалізація. Глобальна фінансова система, складовою якої є світовий фінансовий ринок, перебуває під впливом перелічених вище інститутів, відчуваючи на собі їх негативні і позитивні впливи. Ігнорування цих впливів формує відповідні ризики, здатні призвести до втрати фінансової та економічної в цілому безпеки держави. Оцінювання причинно-наслідкових зв'язків між означеними інститутами та можливостей їх координації підтверджують особливу роль системної парадигми для подальшого врахування наслідків їх дії з метою як мінімізації ризиків, так і максимізації системного результату.

Тобто у контексті системної парадигми особливої ваги набувають інститути, у межах яких здійснюються певні події або процеси, і які визначають перебіг економічних, політичних або культурних подій.

Водночас, на думку науковців, важливо розмежовувати сфери регулювання фінансового ринку в контексті системної парадигми та парадигми інституціональної економіки. Якщо у межах системної парадигми, згідно з твердженнями Я. Корнаї, особливе значення приділяється системно специфічним характеристикам функціонування суспільства, то в межах парадигми інституціональної економіки – чинникам, що мають більш конкретний чи поточний характер і безпосередньо не пов'язані із системою більш високого рівня ієрархії [10].

Зазначаючи необхідність актуалізації розвитку фінансового ринку на основі системної парадигми, важливо враховувати, що фінансовий ринок – це складне системне утворення з властивими йому функціональними підсистемами. Як система, фінансовий ринок відзначається самостійним рухом та, що особливо важливо, володіє глибинною здатністю до самовідтворення. Тому в процесі накладення одних систем та підсистем на інші цілком логічно можуть виникнути і, як свідчить реальність, виникають окремі проблемні ситуації, що вимагають адекватної реакції в процесі прийняття управлінських рішень.

Однак тут не повинно бути «розривів», наявність яких здатна сприяти закріпленню викривлень у структурі економіки, розподілу ресурсів на користь досягнення високодохідних корпоративних цілей. Тому при гармонізації пріоритетів розвитку виникає завдання поряд із посиленням ефективності державного регулювання враховувати й об'єктивно притаманну суб'єктам фінансового ринку потребу механізмів саморозвитку та зберегти можливості вибору ними власних цілей. З цієї точки зору ключова мета розвитку фінансового ринку повинна розглядатися крізь призму системного забезпечення сукупного результату, яке одночасно включатиме як корпоративні, так і загалом національні економічні інтереси. У цьому полягає значення системної парадигми, яка не зводиться до окремого напрямку, а передбачає вирішення тих чи інших проблем винятково на системній основі. Таким чином, традиційна системна парадигма – це базис для розуміння і сприйняття наявного стану та вирішення конкретних проблем регулювання суспільних відносин, що виникають між їх учасниками, зокрема й на фінансовому ринку, у їх єдності, взаємозумовленості та взаємодії.

Водночас, зважаючи, що призначення парадигми та її дієвість визначаються здатністю відображати сучасні реалії, актуальними постають питання нагромадження нових знань, що враховують нові реалії дійсності та припускають можливість формування сучасних альтернативних парадигм. Тут варто згадати динамічну схему Т. Куна, відповідно до якої виникнення нової парадигми є результатом розвитку науки в межах наявної парадигми [11], з одночасним підкресленням особливої компаративістської ролі системної парадигми у пізнанні явищ та суспільних процесів. Як додатковий аргумент, що має принципове значення в сучасних умовах, можна навести й думку К. Баянова, який вважає, що неможливо обґрунтувати ефективну стратегію і концепцію переборення глобальної кризи та переходу до моделі стійкого самопідтримуючого розвитку, якщо не вийти за межі традиційної наукової парадигми [12, с. 161].

Фінансовий ринок належить до розряду складних систем, що здатні до самоорганізації, в межах яких постійно відбувається пошук нових способів розв'язання наявних проблем. Як універсальний підхід, процеси самоорганізації в нелінійному, нерівноважному соціально-економічному середовищі досліджує синергетична парадигма. Пізнання процесів самоорганізаційної упорядкованості в економічній реальності, виявлення визначальних причин структурування економічних об'єктів, відкриття нових напрямів у теорії економічної динаміки, як стверджує П. Скотний, забезпечує економічна синергетика, згідно з якою внутрішнім джерелом самоорганізації виступає взаємодія таких протилежних тенденцій, як «стійкість» і «нестійкість», «порядок» і «хаос», «дезорганізація» і «організація», «необхідність» і «випадковість» [13, с. 276]. Тобто включення синергетики та, зокрема, економічної синергетики в систему теоретичного базису дозволяє реалізувати потенціал пізнання багатьох соціально-економічних проблем розвитку. Фінансовий ринок, який є всі підстави характеризувати як складну, відкриту систему, що самоорганізується, та яка складається із багатьох підсистем, що перебувають у прямому й опосередкованому зв'язку між собою, теж належить до кола тих систем, у яких для пізнання статичних і динамічних явищ, що виникають у їх середовищі, необхідне синергетичне знання, що формується в рамках синергетичної парадигми, потенціал якої «...містить в собі потенціал впливу на розвиток у певному напрямку системи («нелінійного середовища»)» [13, с. 279], у нашому випадку – фінансового ринку.

Визначальною рисою сучасних трансформаційних перетворень, які відбуваються у суспільному та економічному житті, є невизначеність та постійні зміни ринкового середовища, що вкрай ускладнюють стратегічну поведінку суб'єктів ринку, перспективи їх сталого розвитку та актуалізують застосування методології довгострокового розвитку.

Згідно з позицією Я. Корнаї, підґрунтя для формування відповідних прогнозів та передбачення майбутнього становить системна парадигма, оскільки саме вона концентрує увагу на великих, унікальних, неповторювальних соціальних змінах [10]. Проте не можна заперечити й те, що поряд із системною

парадигмою передумови для методології довгострокового розвитку сформувала також і еволюційна парадигма, результатом якої стало накопичення знань про закономірності економічного розвитку.

Справді, високий рівень невизначеності, що є наслідком дії сукупності внутрішніх і зовнішніх викликів і загроз для суб'єктів ринку, диктує потребу науково-обґрунтованого передбачення можливих напрямів розвитку майбутнього, що розглядається в тісному взаємозв'язку із зовнішнім середовищем. Тобто йдеться про стратегічну форму планованості, найважливіший засіб формування і реалізації стратегії – це прогнозування, що забезпечує обґрунтування довгострокових заходів. Одним із ключових принципів прогнозування є принцип системності, що вимагає підпорядкованості та взаємоув'язування прогнозів розвитку об'єкта прогнозування й прогностичного фону [14, с. 501–502], а однією із його функцій – підготовка рекомендацій для прийняття адекватних управлінських рішень.

За визначенням відомих фахівців А. Томпсона і А. Стрікланда, стратегічне управління – це процес, за допомогою якого менеджери здійснюють довгострокове управління організацією, визначають специфічні цілі діяльності, розробляють стратегії для досягнення цих цілей, враховуючи всі релевантні зовнішні та внутрішні умови, а також забезпечують виконання розроблених відповідних планів, постійно розвиваючись і змінюючись [15].

Серед концептів управління стратегічним розвитком у розвинених та багатьох країнах, які перебувають на етапі розвитку, поряд із методологією довгострокового розвитку особливе місце посідає форсайт-методологія. Її переваги вбачають не в заміщенні довгострокового планування, а у підвищенні якості й точності стратегічного управління. Методологія форсайт, на думку фахівців, забезпечує необхідну глибину аналізу перспектив розвитку, співвідношення прогнозу з реаліями і трендами розвитку, а також «широту пошуку», що проявляється у формулюванні проміжних сценаріїв – основи розуміння додаткових можливих шляхів розвитку, які являють собою як нові можливості, так і ризики, які необхідно враховувати при прийнятті управлінських рішень, в основі чого лежать механізми узгодження як інтересів і підходів різних учасників, так і різних зрізів системи прогнозування [12, с. 162–163].

У контексті теми дослідження та з огляду на сутність фінансового ринку, який із позицій функціонального підходу може бути представлений як сукупність економічних відносин, що виникають між державою, суб'єктами корпоративного сектора та домогосподарствами у процесі перерозподілу фінансових активів на основі їх купівлі та продажу через систему фінансових посередників та з позицій інституційного підходу – як сукупність ринкових фінансових інститутів, що супроводжують потік коштів від власників фінансових ресурсів до позичальників [16, с. 460–461], структуру цього ринку, а також враховуючи інтенсифікацію процесів глобалізації, на наш погляд, використання інструментарію форсайт методології здатне відіграти конструктивну роль у стратегічному розвитку фінансового ринку. Крізь призму забезпечення системного результату ця методологія здатна сприяти зниженню рівня фрагментарності фінансового ринку, гармонізувати інтереси його учасників, побудові на її основі механізму задоволення потреб мікропруденційного та макропруденційного нагляду, а також стати організуючим началом у зближенні вітчизняних та міжнародних технологічних нововведень на цьому ринку.

Тобто йдеться про додаткові можливості усунення методологічних труднощів розвитку фінансового ринку, що здатні виникнути в умовах обмеженості цього розвитку рамками окремої, зокрема, системної парадигми. Таке розуміння корелює з позицією окремих науковців, що зазначають не лише переваги, але й певні обмеження при застосуванні системного підходу. Зокрема, Ю. Осіпов зазначає, що коли вважати системність за «останнє слово» в науці і практиці, то цим можна упустити й сутність системи, яка в системі та через неї розкривається лише частково, не в повному обсязі, приховуючи часто саме в собі головне десь за межами власне системи. Це пояснює автор тим, що система це все-таки не реальність: реальність і система – це не одне й теж [17, с. 256–257].

Висновки. Таким чином, методологічне забезпечення розвитку фінансового ринку – це неперервний еволюційний процес, джерелами якого є принципи, закладені у надрах багатьох парадигм. Лише багатопарадигмальний синтез становить необхідну та обов'язкову умову пізнання досліджуваного об'єкта та визначає його розвиток у цілому. При цьому постійного вдосконалення і розвитку вимагає власне сам процес такого синтезу, що із стихійного має поступово перетворитися в інституціонально оформлений та практично реалізуватися як у поглибленні теоретико-методологічного базису розвитку вітчизняного фінансового ринку, так і в конкретних заходах його втілення.

Література:

1. Онишко С. В. Парадигмальні особливості сучасних трансформацій на фінансовому ринку / С. В. Онишко // Концепції та механізми сучасних трансформацій на фінансовому ринку: матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції. – Ірпінь : Національний університет ДПС України. – 2012. – С. 97–99.

2. The Global Competitiveness Report 2011-2012 [Електронний ресурс]. – Доступний з: <[http //www3.weforum.org/docs/WEF_GCR_Report_2011-12.pdf](http://www3.weforum.org/docs/WEF_GCR_Report_2011-12.pdf)>.
3. The World Economic Forum [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.weforum.org.
4. Кун Т. Структура научных революций / Т. Кун ; пер. с англ., сост. В. Ю. Кузнецов. – М. : АСТ, 2001. – 605 с.
5. Онишко С. В. Державні фінанси в системі фундаментальних факторів забезпечення нової якості зростання / С. В. Онишко // Економіст. – 2006. – № 11. – С. 28–31.
6. Майорова Т. В. Щодо ролі фінансового ринку у трансформації заощаджень в інвестиції / Т. В. Майорова // Фінансова інфраструктура України: проблеми та напрямки розвитку : зб. тез всеукр. наук.-практ. конф. – К. : Криниця, 2013. – 288 с. – С. 64–67.
7. Онишко С. В. Взаємодія фінансового і реального секторів економіки у контексті розбудови фінансової інфраструктури України / С. В. Онишко // Фінансова інфраструктура України: проблеми та напрямки розвитку : зб. тез всеукр. наук.-практ. конф. – К. : Криниця, 2013. – 288 с. – С. 147–149.
8. Коваленко Ю. М. Інституціалізація фінансового сектору економіки : [монографія] / Юлія Михайлівна Коваленко ; Національний університет ДПС України. – Ірпінь, 2013. – 608 с.
9. Сорос Дж. Алхимия финансов [Электронный ресурс] (Библиотека букиниста) / Дж. Сорос. – Режим доступа : [http //instituciones.com/general/802-soros-alhimiya-finansov.html](http://instituciones.com/general/802-soros-alhimiya-finansov.html).
10. Корнаи Я. Системная парадигма / Я. Корнаи // Вопросы экономики. – 2002. – № 4. – С. 4–22.
11. Кун Т. Структура научных революций / Т. Кун ; пер. с англ., сост. В. Ю. Кузнецов. – М. : АСТ, 2001. – 605 с.
12. Баянов К. Р. Перспективы социотехнического развития России: проблемы методологии / К. Р. Баянов // Философия хозяйства. Альманах Центра общественных наук и экономического факультета МГУ им. М. В. Ломоносова. – 2010. – № 3. – С. 160–166.
13. Скотний П. В. Дискурс синергетики в пізнанні реалій фінансово-економічного буття / П. В. Скотний // Філософія фінансової цивілізації: людина у світі грошей: Матеріали V Міжнародних філософсько-економічних читань (28-29 травня 2012 року, Ірпінь) / Редколегія. Відп. секретар З. С. Скринник. – Львів, 2012. – С. 276–282.
14. Міждисциплінарний словник з менеджменту / за ред. Д. М. Черваньова, О. І. Жилінської. – К. : Нічлава, 2011. – 624 с.
15. Томпсон А. А. Стратегический менеджмент: концепции и ситуации для анализа / А. А. Томпсон, А. Дж. Стрикленд. – М. : Издательский дом «Вильямс», 2002. – 928 с.
16. Банківська енциклопедія С. Г. Арбузов, Ю. В. Колобов, В. І. Міщенко, С. В. Науменкова. – К. : Центр наукових досліджень Національного банку України : Знання, 2011. – 504 с.
17. Осипов Ю. М. Система / Ю. М. Осипов // Философия хозяйства. Альманах Центра общественных наук и экономического факультета МГУ им. М. В. Ломоносова. – 2010. – № 3. – С. 255–257.